

PROZADA XARAKTER

Rushana Zaripova

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
tayanch doktoranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14211419>

Xarakterda yozuvchining kishilarga va hayotga munosabati, hayotiy hodisalarga bergan estetik bahosi yaqqol ko'rinadi. Chunki u muallif estetik idealining tashuvchisidir. Xarakterlar muayyan psixologik sharoitda harakat etish natijasida namoyon bo'ladilar va shakllanadilar.¹

Milliy adabiyotimizda realistik proza janriga asos solgan ulug' adib Abdulla Qodiriy 1926-yili «Mushtum» jurnalining 17-sonida e'lon qilgan «Yozg'uvchilarimizga» sarlavhali maqolasida asosan hajviy asarlarda xarakter yaratish masalasiga urg'u bergan bo'lsa-da, uni boshqa har qanday asar uchun ham dasturilamal hisoblash mumkin. Chunonchi, adib bunday deydi:

«Adabiyotda bir necha xil kulgi yo'llari bo'lsa ham, lekin eng mo'tabari xarakter kulgisidir, yuqorida aytib o'tdik, ammo quyidagi shartlarning topilishi kerak:

1. *Qahramonning xarakteri (ya'ni, sizning olgan masalangiz va yoki kishingizning o'zidagina topilgan tabiat: masalan, so'z, ish, fe'l va...).*

2. *Shu xarakteristika ichidan siz bermoqchi bo'lgan ma'no yoki ibratning o'z-o'zidan tomib turishi.*

3. *Shu ikki turli narsa ichidan istehzo yoki ha-ha-ho moddasining tabiiy suratda kelib chiqishi»².*

Anglashiladiki, asarda ilgari surilgan g'oya badiiy obraz - qahramon orqali oydinlashadi.

Adabiyot nazariy qoliplarga mos, tap-tayyor andozalar asosida ishlaydigan korxona emas.

Xususan, badiiy asarda xarakter yaratish shartlari ham faqat ustoz Qodiriy sanab ko'rsatgan jihatlardan iborat emas. Adabiyotni «birov suv deb bilsa, birov o't-olov deb biladi» (Belinskiy iborasi). Bizningcha, shu o'rinda buyuk Lev Tolstoyning fikr-mulohazalari ham nihoyatda diqqatga sazovordir. To'laqonli badiiy asar yaratish uchun qobiliyat shak-shubhasiz zarurligini e'tirof etgan mutafakkir yozuvchi ham uchta shartni ko'rsatib o'tadi. Bular: «1) *muallif predmetga axloq nuqtayi nazaridan to'g'ri munosabatda bo'lishi kerak; 2) bayon tushunarli yoki shaklan go'zal bo'lishi muhim, aslida, bularning ikkalasi ham bir hil ma'noni anglatadi; 3) samimiyat, ya'ni san'atkor o'zi tasvirlayotgan narsani yolg'ondakam emas, balki chin dildan yaxshi ko'rishi yoki undan nafratlanishi lozim*».³

Adib Nodir Normatovning ijodiy mahorati uning «Hushtaklar» hikoyasida o'zining yana bir qirrasini namoyon etadi. Ijodkor ushbu hikoyasida inson qalbida so'z bilan ifodalab bo'lmis intim kechinmalarni, qon-qarindoshlik o'rtasidagi rishtalarni, olam va odam munosabatlarini beg'ubor sakkiz yoshli Suyunjon nigohi orqali tasvirlaydi. Suyunjon o'zi endigina sakkiz yoshda bo'lsa-da, uning qoramag'iz, o'ychan, yoshiga nisbatan kattaroq qiyofasi kishini o'yga toldiradi.

Uning sevimli mashg'uloti o'gay opasi bilan – Sharofat bilan adir yonbag'ridagi qizil tuproqdan hushtaklar yasash... Har gal opasi bilan sigir boqish bahonasida hushtaklar yasashi, opasining har bir nozik harakatlarini diqqat bilan kuzatib turishi unga olam-olam quvonch

¹ I. Sulton. «Adabiyot nazariyasi» - Toshkent: O'qituvchi, 2005. -103-104-betlar

² Badiiy ijod haqida. Nutq va maqolalar to'plami. – T.: O'zSSR Davlat badiiy adabiyot nashriyoti, 1960 -203-b

³ Толстой Л.Н. Что такое искусство? – М.: Современник, 1985. – С. 117

bag'ishlaydi. Uning uchun bolalikning beg'ubor dunyosi, olami-ana shu. Ammo, keyinchalik opasining Ikromjon ismli bola bilan birga qochib ketishi bu shodliklarning barchasiga nuqta qo'ysada, Suyunjon bundan ranjimaydi. Aksincha, kir yuvishdan to o'tin yorishgacha zimmasida bo'lgan o'gay opasi Sharofatni "onamning qarg'ishlaridan qutulibdi" deya xursand bo'ladi.

Albatta, adib bu hikoyasida hayotda doim uchrab turadigan, inson qalbini larzaga soluvchi o'gaylik munosabatlari, ularning azobli kechmishlarini qisqa satrlarda: o'gay onani Sharofatdan bitta atirni yashirib qo'yib, "pardoz qilguncha ishni qil" so'zlari orqali ochib bergan. Sharofat qiyinchiliklardan suyagi qotgan qiz.

U inson va hayot qadrini hammadan yaxshiroq biladi. Ammo, Suyun nazarida opasi o'zgarib qolgandek. Suyun otasining so'kishlariga qaramasdan hushtaklar yasab, sotib pul topib shaharga opasining uyini izlab boradi. Opasiga arzon-garov bo'lsa-da atir sotib oladi.

Ushbu voqealar chizmasini nigohingiz tasmasidan o'tkazar ekansiz, o'ziga xos sharqona qadriyat, aniqroq qilib aytganda, yaqin insonlarga nisbatan bo'lgan mehr-oqibatni Suyunjon timsolida ko'rishimiz mumkin. Ammo, kutilmagan holatdan bolaning ko'ngli xira tortadi. U opasiga sovg'a qilib olib kelgan atir va o'z qo'llari bilan faqat opasi uchun yasagan hushtaklarga opasining qiyo ham boqmasligi uning ko'ngliga ozor beradi. Qisqa vaqt orasida juda katta o'zgarish bo'lganini, opasi va o'zi o'rtasida tubsiz bir jarlik paydo bo'lganini his qiladi. Suyunjon opasidan dunyo istamaadi. Faqat birgina narsani: opasi o'sha adir yonidagidek jilmaygan ko'yi u yasab kelgan hushtaklarni bir marta bo'lsa-da chalib korishini juda-juda istagan edi. Lekin, Sharofat yuz-ko'zi, ko'rinishi avvalgidek bo'lsa ham, ammo nimasidir o'zgarganini bola sezadi.

Sharofatning o'ychan va kamgap bo'lib qolishi vaqt o'tgan sayin hatto asl narsalarning ham mohiyati o'zgarib ketishini ko'rsatib beradi. Nodir Normatov ushbu hikoyasida inson qalbi, uning botiniy kechinmalari har narsadaan mukammaligini yuksak badiiy mahorat bilan tasvirlab beradi.

Buni birgina Suyunning "opam meni yaxshi ko'rmaydi, yaxshi ko'rganda hushtaklarni chalib ko'rardi" deya dilidan o'tkazganidan, uning qanchalar ranjiganini bilish mumkin.

Shuningdek, adibning ushbu kichkina hikoyasi orqali yaqin insonlarga nisbatan e'tiborsizlik, mehr-oqibatning yo'qolib borishi birgina bola tasavvuri orqali tasvirlab berilgan.

"Umrning ikki kuni" nomli qisqagina hikoyada inson hayoti qisman ochib berilgan.

Bu hikoyaning bosh qahramoni hisoblangan Bo'riqul xotining qo'li bilan notanish kishiga yozilgan xatdan o'zini boshqa bir dunyoga tushib qolganday his qiladi. Bo'riqul kasal xotini Oysaraning xiyonatini bilib qolganidan so'ng o'zini xuddi bir umr aldanib yurgandek his qiladi. Bu holatga dosh bera olmagan Bo'riqul xotiniga bo'lgan nafratini so'ngan sevgisini bildirmoqchi bo'ladi. Buning uchun bir necha martalab maktub yozadi. Ammo, bu maktublarning birortasi pochta qutisiga ham yetib bormaydi. Adib Bo'riqulning qalbidan nafrat aralash sizib chiqqan so'zlarni xatga tushirayotgan holatini shunday tasvirlaydi:

"Mana, qandaydir odamlar bor ekan, -dedi u o'zicha titrab-qaqshab, - ko'z yoshlari yolg'on ekan-da. U endi deraza yonidagi stulga o'tirib, darhol xat yozishga kirishdi. "Oysara!

Mening umidim ham, ishonchim ham sen eding. Afsuski, sen muhabbatimga noloyiq ekansan. Hozir senga nisbatan yuragimda nafrat to'lib toshgan. Sen menga tegib olganingga

qadar birovni sevgan ekansan. Endi men seni sevolmayman””⁴. Ammo Bo‘riqul suyak sili bilan og‘rigan, davolanish uchun Termizdagi “Jayronxona” sanatoriysiga jo‘nab ketgan xotini Oysaraga buni bildirishga jur‘at qilolmaydi. Bo‘riqul xotinini qiynalishini, azob chekishini xohlamaydi.

Ikki o‘t orasida qolgan Bo‘riqul qanday yo‘l tutishni bilmay qiynaladi. Hikoyada epigraf qilib olingan M. Lermontovning “*Ko‘ngil uchun sevgin hech bo‘lmaganda*” so‘zlari ham xuddi Bo‘riqul qalbidan yangragan nola kabi jaranglaydi. Chora topalmay qiynalgan Bo‘riqul tuyg‘ularini vaqt hukmiga tashlashni lozim topadi. Ammo, tushida xotining qop-qora ko‘zlarini Bo‘riqulga minnatdor boqqan holda “Mana, men sog‘yib ketdim” deya shivirlashining o‘zi Bo‘riqulga olam-olam orom bag‘ishlaydi.

Darhaqiqat, Nodir Normatov qahramonlarining hayoti o‘quvchini befarq qoldirmaydi.

Uni qiziqtiradi, voqealari izidan borishga undaydi. Nodir Normatov qissalari va hikoyalarda Surxon hayoti, Surxon havosi ufurib turadi. Bu asarlarni o‘qigan kitobxon shu olamga tushib qolgandek, shu insonlar kechinmalarini his qilgandek bo‘ladi.

N.Normatovning ayrim qahramonlari o‘zini himoya etolmaydigan, bunga hatto ehtiyoj ham sezmaydigan, nihoyat darajada xokisor odamlar. Bu kabi obrazlar yaratish orqali har qanday odam e‘tiborga loyiq ekani, asar qahramoni bo‘la olishi isbotlanadi.

Kuzatishlarimizdan ma‘lum bo‘ldiki, yozuvchi odatda qahramonning tashqi qiyofasi — portreti, kiyinishi va yurish-turishiga e‘tibor qaratavermaydi, ko‘proq uning gap-so‘zi, atrofidaqilar bilan munosabat-muomalasi, o‘y-fikrlarini tasvirlash orqali xarakter yaratadi.

Yozuvchini qahramonning ichki dunyosi, qalbini tahlil etish ko‘proq qiziqtiradi.

N.Normatov qahramonlari obrazini tiniq, mukammal tasvirlashga moyil. Yuqorida tilga olingan qissa va hikoyalardagi insonlar obrazi, xoh bosh qahramon, xoh kichik bir personaj bo‘lsin, nimasi bilandir esda qoladi. Hatto, qahramon to‘g‘risida uch-to‘rt og‘izgina gap aytilganda ham, u haqda yetarli tasavvurga ega bo‘lasiz. Chunki u hayotiy va ishonarli tarzda ko‘rsatilgan.

Xulosa tariqasida shuni ta‘kidlash kerakki, nasrdagi ijodiy izlanishlar, tabiiyki, yangi qahramonlarning tug‘ilishini ham taqozo etadi. Shu ma’noda, Nodir Normatov hikoyalarda har biri o‘zicha bir olam bo‘lgan qahramonlar anchagina. N.Normatov inson qalbi, ruhiyati, bir so‘z bilan aytganda, ichki olami ko‘proq qiziqtiradi. U inson qalbining tub-tubidagi ezgulik, poklik va samimiyat tuyg‘ularini shoirona bir yo‘sinda ifodalashni yoqtiradi. Ba‘zan birgina ixcham va lo‘nda tasvir, kichik detal orqali xarakterni yorqin ochib beradi. N.Normatovning obraz yaratishda insonga mehri va samimiyati (goh oshkor, goh yashirin bo‘lsa-da) mudom aks etib turadi, uning har xarakterdan avvalo o‘zi zavqlanishi seziladi.

REFERENCES

1. I. Sulton. Adabiyot nazariyasi. - Toshkent: O'qituvchi, 2005.
2. Adabiyot va zamon. Maqolalar, adabiy o‘ylar, suhbatlar. – Toshkent: Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1981.
3. Толстой Л.Н. Что такое искусство? – М.: Современник, 1985.
4. Adabiyot nazariyasi. 2 jildlik. Adabiy asar. 1-jild. – Toshkent: Fan, 1978.

⁴ N. Normatov «Bisot: qissalar va hikoyalar» T.: “Sharq”, 2012. 296-bet

5. Adabiyot nazariyasi. 2 jildlik. Adabiy-tarixiy jarayon. 2-jild.— Toshkent: Fan, 1979.
6. Normatov U. Umidbaxsh tamoyillar. – Toshkent: Ma’naviyat, 2000.
7. Normatov U. Qahhorni anglash mashaqqati. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti, 2000.
8. N.Normatov. “Bisot”. Qissalar, hikoyalar. T.: -“Sharq” 2012.